

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1982 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1983

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1982

VILNIUS

1983

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1982

VILNIUS

1983

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1982

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1983

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (*vyr. redaktorius*), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVIČIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (*sekretorė*), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (*vyr. redaktorius pavaduotoja*)

INTELIKENTIJOS DALYVAVIMAS 1940 m. SOCIALISTINĖJE REVOLIUCIJOJE LIETUVOJE

SOLOMONAS A T A M U K A S, BRONIUS V A I T K E V I Ė I U S

Marksizmo-leninizmo teorijoje ir proletariato kovoje dėl socialistinės revoliucijos pergalės svarbią vietą užima masinio sąjungininko problema. Revoliucijos sėkmei garantuoti būtina patraukti į proletariato pusę vidurinius gyventojų sluoksnius, tarp jų ir inteligentiją. Nors inteligentija nėra atskira socialinė klasė ir todėl nesudaro savarankiškos politinės jėgos¹, vis dėlto ji daro didelę įtaką visuomenei, visoms klasėms bei gyventojų sluoksniams. Darbininkų klasės ir demokratinės inteligentijos sąjunga būtina tiek proletariatui, tiek inteligentijai kovoje dėl buržuazijos diktatūros nuvertimo, dėl intelektualinės veiklos išlaisvinimo iš kapitalo diktato.

Šio straipsnio autorių tikslas, remiantis marksistine-leninine metodologija, atsižvelgus į konkrečią istorijos raidą bei revoliucinės kovos uždavinių pobūdį, nušviesti lietuvių inteligentijos dalyvavimą 1940 m. socialistinėje revoliucijoje.

Lietuvos Komunistų partija, įveikdama tam tikras sektantiškas pažiūras, vis geriau suvokdama marksistinių-lenininių mokymą, kad pažangiausių inteligentus reikia patraukti į savo pusę, vis kūrybiškiau vertindama specifinę krašto socialinę struktūrą ir kitas sąlygas, sugebėjo įtraukti į kovą dėl buržuazinės santvarkos likvidavimo nemažas inteligentijos jėgas. Sukaupta patirtis, be abejo, turi didelę mokslinę bei praktinę reikšmę.

Lietuvių inteligentija, kurios gretos ėmė sparčiau augti XIX a. pabaigoje, formavosi savitomis sąlygomis. Lietuva, įėjusi į carinės Rusijos sudėtį, buvo agrarinis kraštas be didelių pramonės centrų. Tuo metu daugiausia inteligentų buvo kilę iš pasiturinčių valstiečių. Absoliučios daugumos inteligentų idėjinės ir politinės pažiūros buvo liberaliosios bei klerikalinės krypties. Jie reiškė lietuvių buržuazijos siekimus ir lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo judėjimo sąlygomis laikėsi buržuazinių nacionalistinių pažiūrų. Darbininkų klasės ir revoliucinės socialdemokratijos pusėn stėjo tik pažangūs iš liaudies kilę inteligentai. Tarp jų buvo Vincas Kapsukas ir Zigmas Angarietis — būsimieji Lietuvos Komunistų partijos organizatoriai ir vadovai. Lietuvių tautos išsivadavimo perspektyvą jie matė V. Lenino, bolševikų nurodytoje visų Rusijos tautų bendroje kovoje dėl socialinio ir nacionalinio išsivadavimo.

Lietuvių inteligentija iš esmės taip susigrupavusi liko ir 1917 m. vasario buržuazinės demokratinės bei Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijų Rusijoje metu ir pirmuoju darbininkų bei valstiečių valdžios

¹ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 14, p. 187.

Lietuvoje (1918—1919) laikotarpiu. Tarp Tarybų valdžios organų vadovaujančių darbuotojų, be revoliucionierių profesionalų, buvo palyginti nedaug darbo inteligentijos, daugiausia mokytojų ir studentų. Inteligentijos pozicijai turėjo reikšmės ir tam tikras nacionalinio klausimo revoliucijoje neįvertinimas bei agrarinės politikos klaidos, kurias tuo metu darė jaunos LKP vadovai. Šios aplinkybės trukdė patraukti platesnius vidurinius gyventojų sluoksnius, tarp jų ir inteligentiją, toliau plėtoti socializmą krašte, įtvirtinti revoliucijos laimėjimus.

Lietuvos komunistai, kovodami dėl Tarybų valdžios ir sąjungos su Tarybų Rusijos tautomis, 1918 m. rudenį pasisakė prieš tai, kad Lietuva būtų paskelbta atskira, suverenia Tarybų respublika, ir norėjo, kad nacionalinis lietuvių tautos valstybingumas būtų atkurtas autonomijos teisėmis RTFSR sudėtyje. Vėliau, 1918 m. gruodžio mėn., RKP(b) CK ir V. Lenino siūlymu buvo paskelbta apie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įkūrimą. Tačiau tuo metu dar nebuvo pakankamai atskleista šio įvykio istorinė politinė reikšmė, tai, jog Tarybų Lietuvos įkūrimas buvo lietuvių tautos apsisprendimo bei nacionalinio valstybingumo ir nacionalinės laisvės paskelbimo išraiška.

Igyvendinant agrarinę politiką, nacionalizuota dvarininkų žemė ir jos pagrindu kuriami liaudies ūkiai. Bežemiai ir mažžemiai valstiečiai žemės negavo. Taigi nebuvo laiku ir pakankamai atsižvelgta į du svarbius veiksnius: lietuvių tautos siekimą atkurti nacionalinį valstybingumą ir į seną vargingųjų valstiečių troškimą gauti žemės nuosavybės.

Reikia pažymėti, jog revoliucinės valdžios socialinių ir ekonominių pertvarkymų užmojis, ypač kultūros srityje, siekiant dvasinio darbo žmonių išlaisvinimo, susilaukė plačių liaudies sluoksnių pritarimo, todėl patraukti daugiau inteligentų revoliucijos pusėn tebuvo laiko klausimas. Tačiau kontrrevoliucijos puolimas sutrukdė Tarybų valdžiai tai įvykdyti.

Tuo tarpu lietuvių buržuazija, klasinių interesų skatinama, plačiai propagavo Lietuvos tautinės valstybės sukūrimo šūkį, žadėjo įvykdyti plačią agrarinę reformą, bežemiams ir mažžemiams duoti žemės².

Kova, koku keliu pasuks 1918—1919 m. Lietuva — socialistiniu ar kapitalistiniu, baigėsi laikina buržuazijos pergale. Krašte įsitvirtino buržuazijos diktatūra. Tačiau per visą Lietuvos buržuazinės valstybės gyvavimo laikotarpį (1919—1940) tęsėsi kova tarp krašto socialistinės raidos bei glaudaus bendradarbiavimo su TSRS tautomis šalininkų ir remiančiųjų kapitalistinę krašto raidą pasaulinės kapitalistinės sistemos sudėtyje.

Sukūrus Lietuvos buržuazinę valstybę, dauguma lietuvių inteligentų, tarp jų ir demokratinės orientacijos atstovų, tikėjosi, kad nacionalinis valstybingumas pats savaime išspręs opias krašto problemas: ekonomika bei kultūra vystysis savarankiškai ir demokratiškai, vyraus socialinis teisingumas, kils visų nacijos sluoksnių gerovė. Bet po skaudžios patirties inteligentija, kaip ir visa liaudis, įsitikino, jog LKP teisi nurodydama, kad pasiekti visų nacijos sluoksnių gerovės nerealu silpnai išsivysčiusioje kapitalistinėje valstybėje, kurią ekonomiškai eksploatuoja galingos imperialistinės šalys, be to, siekusios panaudoti Lietuvą savo agresyviems,

² Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.— V., 1971, t. 1, p. 397, 439—440.

antitarybiniams tikslams. Taigi Lietuvos socialinius bei nacionalinius uždavinius buvo galima geriausiai išspręsti tik žengiant socializmo keliu.

Karinis fašistinis perversmas, buržuazinės parlamentinės santvarkos likvidavimas ir fašistinio režimo įvedimas 1926 m. gruodžio mėn., didžiuliai ekonominiai sunkumai pasaulinės ekonominės krizės metais, po krizės kilusi ekonomikos stagnacija, darbo žmonių gyvenimo pablogėjimas, nacionalinės kultūros plėtojimosi sunkumai, hitlerinės Vokietijos ir buržuazinės dvarininkinės Lenkijos grėsmė nacionalinei nepriklausomybei, LKP vadovaujamos darbininkų ir valstiečių ekonominės bei politinės kovos plėtimasis,— visi šie veiksniai lėmė plačiųjų darbo žmonių sluoksnių, demokratinės inteligentijos, taip pat buržuazinės inteligentijos dalies socialinių bei politinių pažiūrų kitimą. Ketvirtą dešimtmečio viduryje Lietuvoje suaktyvėjo kova prieš fašistinę valdžią ir Vakarų imperialistinių valstybių politiką, pažangūs inteligentai suartėjo su LKP. Inteligentijos kairėjimui turėjo reikšmės didžiuliai Tarybų Sąjungos ekonomikos bei kultūros laimėjimai, jos taiki politika, mažųjų šalių, taip pat ir Lietuvos, laisvės bei nepriklausomybės gynimas, LKP nuosekli revoliucinė kova dėl darbo žmonių ekonominių ir politinių teisių.

LKP, vadovaudamasi lenininėmis idėjomis, Kominterno nutarimais, parengė strategiją ir taktiką, atitinkančią naujas kovos dėl Tarybų valdžios sąlygas bei uždavinius. Trečio dešimtmečio pradžioje buvo aiškiai nustatyta, jog tam, kad Lietuvoje laimėtų socialistinė revoliucija ir būtų įtvirtinti jos laimėjimai, reikia sudaryti darbininkų ir valstiečių sąjungą. Laimėjus revoliucijai, daugumos nacionalizuotų dvarų žemė, gyvuliai ir inventorius turi būti perduoti žemės ūkio darbininkams ir mažžemiams valstiečiams. LKP pareiškė, jog ji visiškai pritaria ir yra pasirengusi nuosekliai įgyvendinti lenininį nacijų apsisprendimo teisės principą, pasisakė už tai, kad Lietuva po socialistinės revoliucijos pergalės būtų paskelbta savarankiška tarybine respublika. Be to, ji pabrėžė, jog politiniais, ekonominiais bei gynybiniais sumetimais sieks savanoriškos Tarybų Lietuvos sąjungos su kitomis tarybinėmis respublikomis³.

Igyvendinama Kominterno VII kongreso nutarimus, 1935—1937 m. LKP ėmėsi iniciatyvos sukurti antifašistinį liaudies frontą, kuris gintų gyvybinius liaudies masių ekonominius bei politinius interesus, kovotų dėl fašistinės valdžios nuvertimo, demokratinės santvarkos sukūrimo ir dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės išsaugojimo, remiantis draugyste ir sąjunga su TSRS.

LKP pirmąkart taip tiksliai ir aiškiai sujungė socialinius klasinius ir internacionalinius darbininkų klasės kovos uždavinius su lietuvių tautos demokratiniais ir nacionaliniais siekiams. Ji įtikinamai parodė, jog draugystė ir sąjunga su TSRS būtina ne tik dėl proletarinio internacionalizmo interesų, bet ir dėl pačios lietuvių tautos siekių išsaugoti ir sustiprinti jos nacionalinį valstybingumą bei savitumą.

Lietuvių buržuazija, ignoruodama istorijos faktus, savinosi Lietuvos nepriklausomybės iškovojimo nuopelnus, todėl LKP kreipė daug dėmesio,

³ Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии: Восстановление Советской власти.— М., 1978, с. 156—157; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.— V., 1978, t. 2, p. 67—68.

kad istorinė praeitis būtų teisingai nušviesta. LKP nurodė, jog sąlygas atgauti lietuvių tautai laisvę ir nepriklausomybę, atkurti valstybingumą sudarė Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, jaunos Tarybų Rusijos politika ir pasiaukojama Lietuvos darbo žmonių, pirmiausia proletariato kova. Besikuriančią Lietuvos valstybę buržuazija mėgino susieti su amžinuoju lietuvių tautos priešu — imperialistiniais Vokietijos valdančiais sluoksniais, tačiau savo nepriklausomybę Lietuva galėjo išsaugoti tik Tarybų Sąjungos padedama.

LKP ir darbininkų klasės politika, atitinkanti visos nacijos interesus, energingi veiksmai, mobilizuojantys liaudies mases šiai politikai įgyvendinti, kėlė pagrindinės LKP autoritetą, padėjo darbo žmonėms, taip pat ir nemažai inteligentijos daliai įsitikinti melu reakcijos, apkaltinusios Komunistų partiją tuo, kad ji esanti svetima antinacionalinė jėga, neturinti šaknų tautos dirvoje, tarnaujanti vien tik „Maskvos interesams“.

Suartėti su demokratine inteligentija, daryti jai dar didesnę įtaką padėjo kūrybiška, pamažu susiformavusi LKP pozicija dėl vis įtakingesnės jaunų rašytojų antifaišistų, 1930—1931 m. leidusių žurnalą „Trečias frontas“, grupės.

Dėl LKP kritikos jauni pažangūs rašytojai P. Cvirka, A. Venclova, J. Šimkus ir kiti pamažu atsikratė maištaujančio berno idealizavimo ir sąmoningai pripažino, jog Lietuvos revoliucinės kovos vadovas yra proletariatas. Šie ir kiti jiems artimi jauni rašytojai bei kai kurių kitų kūrybinio darbo sričių inteligentai evoliucionavo: atsakė abstraktaus nepasitenkinimo esama buržuazine fašistine santvarka, perėjo prie šios santvarkos ir darbo žmonių išnaudojimo sąmoningos ir aktyvios kritikos bei pasmerkimo, kovos prieš ją.

Per visą Lietuvą nuskambėjo Salomėjos Nėries pareiškimas „Trečio fronto“ žurnale, kuriame poetė paskelbė nutraukianti ryšius su klerikalų sluoksniais: „Nuo šio laiko sąmoningai stoju prieš darbo klasės išnaudotojus ir savo darbą stengsiuos sujungti su išnaudojamųjų masių veikimu, kad mano ateities poezija būtų jų kovos įrankiu ir reikštų jų norus ir kovos tikslus“⁴.

Kad minėtoji rašytojų grupė laipsniškai perėjo į darbininkų klasės pozicijas, svarbu buvo ir tai, jog LKP CK atsisakė sektantiškų pažiūrų, nutraukė kai kurių partijos veikėjų šiurkščius išpuolius, įtarinėjimus pažangių rašytojų atžvilgiu.

Ketvirtojo dešimtmečio viduryje sustiprėjo partinių inteligentų gretos: į pagrindinę LKP įstojo mokytojai M. Gedvilas ir G. Zimanas, jaunos dailininkės I. Trečiokaitė ir L. Vaineikytė, muzikologas J. Banaitis ir visuomenės veikėja M. Meškauskienė. Nelegalų antifaišistinių satyrinių LKP žurnalą „Šlūota“ rengė ir leido S. Žuko vadovaujama pažangių dailininkų grupė.

LKP CK 1935 m. ragino inteligentus ir patriotiškai nusiteikusius karininkus pereiti į antifaišistinio liaudies fronto pozicijas, aiškino, kad inteligentijai yra du keliai: pirmasis — eiti kartu su senuoju pasauliu, su

⁴ Lietuvių literatūros istorija.— V., 1965, t. 3, d. 2. Kapitalizmo epocha (1917—1940), p. 286.

fašistine klika, vedančia Lietuvą ir jos inteligentiją į skurdą ir tautos nepriklausomybės praradimą, antrasis — žengti kartu su kovojančiais prieš fašizmą darbininkais ir valstiečiais, t. y. žengti keliu, vedančiu į laisvą ir klestinčią Lietuvą. Trečio kelio nėra⁵.

Ketvirto dešimtmečio II pusėje su pagrindyje veikusia LKP kovoje prieš fašizmą įvairiais būdais ėmė aktyviai bendradarbiauti autoritetingos jaunųjų rašytojų, žurnalistų, dailininkų, artistų, įvairių kitų sričių specialistų, studentų grupės. Šiuo keliu pasuko ir nemaža žymių vyresniojo amžiaus rašytojų, mokslininkų, anksčiau buvusių buržuazinių partijų narių bei šalininkų, pvz., žinomas žurnalistas ir visuomenės veikėjas J. Paleckis, poetas L. Gira, rašytojas profesorius V. Krėvė-Mickevičius.

Antifašistinė inteligentų demokratų veikla buvo labai aktyvi. Ji pasireiškė įvairiais: kūriniais, viešais pasisakymais spaudoje bei literatūros vakaruose, buvo leidžiami legalūs antifašistiniai literatūriniai bei nelegalūs politiniai žurnalai. Demokratinių pažiūrų inteligentai dalyvavo antifašistinio liaudies fronto nelegalių komitetų veikloje, Lietuvos Raudonosios pagalbos (Tarptautinės organizacijos revoliucionieriams remti Lietuvos sekcija) organizacijos pavedimu rinko parašus po įstatymo projektu amnestuoti politinius kalinius komunistus ir kitus antifašistus. Jie rėmė krašto darbininkų ir valstiečių ekonominę bei politinę kovą. Apsilankę Tarybų Sąjungoje, žymūs Lietuvos inteligentai V. Krėvė-Mickevičius, Ig. Jonynas, V. Lašas, V. Kuzma, J. Paleckis, L. Gira, P. Cvirka, A. Venclova, B. Kelbauskas, R. Juknevičius, J. Mikėnas, B. Dvarionas, P. Pakarklis ir kiti raštu bei žodžiu pasakojo apie socializmo šalies laimėjimus, jos vaidmenį atkuriant Lietuvos valstybę bei ginant jos nepriklausomybę. Demokratinė inteligentija vis aktyviau ragino lietuvių tautą, vyriausybę palaikyti draugiškus santykius su Tarybų Sąjunga, rėmė ispanų tautos nacionalinę bei revoliucinę kovą prieš fašizmą, smerkė hitlerinės Vokietijos rasistinius, imperialistinius veiksmus ir kėslus.

Antifašistinė inteligentų demokratų veikla darė didelę įtaką įvairiems gyventojų sluoksniams. Tai buvo priversti pripažinti fašistiniai veikėjai, jų ideologinis aparatas. Prasidėjo réksminga kampanija prieš pažangiąją inteligentiją. Ji buvo apkaltinta neva skleidžiančia bolševizmo idėjas.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje — 1938 m. kovo mėn. — Lietuvai teko priimti Lenkijos reakcinių vadovų ultimatumą užmegzti ir palaikyti su ja diplomatinis santykius. Faktiškai tai reiškė atsisakyti 1920 m. atplėšto Vilniaus ir Vilniaus krašto. 1939 m. kovo mėn. hitlerinė Vokietija priverė Lietuvą priimti ultimatumą ir atiduoti jai Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą. Prasidėjus II pasauliniam karui, Lietuva turėjo didelių ekonominių sunkumų, jai grėsė hitlerinė agresija. Valdančioji buržuazija, siekdama išsaugoti savo klasinį viešpatavimą, rengėsi Lietuvą paversti Vokietijos protektoratu. Krašte brendo bendroji nacionalinė krizė ir revoliucinė situacija. Tokiomis sąlygomis LKP buvo vienintelė jėga, kuri, remdamasi politika, išplaukiančia iš Lietuvos respublikos karinės

⁵ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai. — V., 1963, t. 4, p. 105.

ir politinės sąjungos su TSRS, skelbė tautos gelbėjimo, jos laisvės ir nepriklausomybės išsaugojimo programą.

Šiai programai pritarė darbininkai ir darbo valstiečiai, demokratinė inteligentiją, taip pat išvalgūs, patriotiškai nusiteikę buržuazinės inteligentijos atstovai, tarp jų ir dalis aukštų karininkų. Tuo metu antifašistai pradėjo vadovauti Lietuvių rašytojų, Laisvamanių, Butų nuomininkų draugijoms, Lietuvių draugijai TSRS tautų kultūrai pažinti.

Vidaus reikalų ministerijos Saugumo departamentu užsakymu 1937 m. išleistoje antikomunistinėje ir antitarybinėje knygoje „Komunizmas Lietuvoje“ buvo skundžiamasi, kad dauguma senosios kartos inteligentų susiformavo veikiami rusų kultūros ir todėl palankūs tarybinei kultūrai kaip rusų kultūros tęsėjai, kad senosios inteligentijos gretas, pritariančias Tarybų Sąjungai, papildė ir nauji TSRS gerbėjai, išsimokslinę jau nepriklausomos Lietuvos mokyklose⁶.

Ketvirto dešimtmečio pabaigoje žymios ir įtakingos demokratinės inteligentijos grupės aiškiai suvokė, kad susijusios su buržuaziniu Lietuvos raidos keliu viltys galutinai nepasiteisino. Jos sąmoningai stojo į darbininkų klasės pozicijas, pasisakė už krašto socialinės bei ekonominės santvarkos atnaujinimą iš pagrindų.

Žymūs rašytojai, žurnalistai, mokslininkai pritarė 1939 m. spalio 10 d. sudarytai Lietuvos ir TSRS savitarpio pagalbos sutarčiai ir pabrėžė, kad ji padės stiprinti Lietuvos saugumą ir valstybingumą.

1939 m. spalio 11 d. per oficialias iškilmes Lietuvos ir TSRS savitarpio pagalbos sutarties sudarymo ir Tarybų Sąjungos išlaisvinto Vilniaus atidavimo Lietuvai proga, dalyvaujant vyriausybės ir aukštosios karininkijos atstovams, Lietuvos KP CK pavedimu kalbėjo antifašistinio liaudies fronto veikėjas žurnalistas J. Paleckis. Jis pareiškė Tarybų Sąjungai padėką, pareikalavo, kad atsistatydintų Lietuvos fašistinę vyriausybę ir kad būtų įvesta demokratinė santvarka. Už tai jis buvo suimtas⁷.

Tomis dienomis rašytojas P. Cvirka pareiškė: „Mes dabar žinome, kad už mūsų pečių stovi didžioji Tarybų Sąjunga ir kad mūsų taikaus darbo sąlygos užtikrintos“⁸.

Antifašistinis pagrindinis žurnalas „Už liaudies teises“, kurio leidimą rėmė ir prof. V. Krėvė-Mickevičius, 1939 m. lapkričio mėn. rašė, jog į stiprėjančią liaudies teisių atkūrimo frontą įeina darbininkai, valstiečiai, amatininkai, inteligentai — visi piliečiai, kurie nori išsivaduoti iš fašistinės priespaudos, siekia tikrai demokratinės ir nepriklausomos Lietuvos ir nebijo Tarybų Sąjungos kaimynystės, nori palaikyti su ja draugiškus ryšius. 1940 m. kovo mėn. Antifašistinis komitetas liaudies teisėms ginti pogrindyje išleistame atsišaukime valdančiąsias reakcines jėgas perspėjo: „Jūs sėjate neapykantą ir pyktį, pjausite audrą“⁹.

1939—1940 m. buvęs aukštasis Lietuvos karininkas A. Urbšas apie to meto nuotaikas vėliau rašė, kad patriotiškai nusiteikę karininkai nelengvai apsisprendė eiti su liaudimi, su darbo žmonėmis, su Tarybų Sąjunga.

⁶ Daulius J. [St. Yla]. Komunizmas Lietuvoje.— Kaunas, 1937, p. 196—197.

⁷ Палецкий Ю. В двух мирах.— М., 1974, с. 284—285.

⁸ Правда, 1939, 13 октября.

⁹ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 4, p. 809.

„Prieš tai buvo ilgi kankinančių abejonių, svyravimų ir ieškojimų metai. Jie buvo būdingi ne tik kariams — jie buvo būdingi ir nemažai lietuvių tautos daliai. Istorijos kryžkelyje Lietuva rinkosi sau ateitį, ir tai nebuvo nei lengva, nei paprasta. [...] Bet gyvenimo faktai atkakliai spyrė. Ir išvadas padariau ne vienas: aš buvau kartu su didele lietuviškosios inteligentijos dalimi, kurią visa gyvenimo logika pasuko veidu į Rytus“¹⁰.

Ir Lietuvos sąlygomis pasitvirtino V. Lenino išvada, kad, suartėjusi su liaudimi, inteligentija gali tapti kovos su reakcine santvarka didele jėga¹¹.

Aktyvūs antifašistiniai pažangiosios inteligentijos veiksmai silpnino reakcinės buržuazijos pozicijas ir stiprino socialistinės revoliucijos ir tvirtos sąjungos su TSRS šalininkų pozicijas. Tai turėjo teigiamą reikšmę istorinėmis 1940 m. birželio dienomis, kai po II pasaulinio karo pradžios brendusi Lietuvoje bendroji nacionalinė krizė ir revoliucinė situacija peraugo į socialistinę revoliuciją. Buvo nuversta buržuazinė fašistinė valdžia ir sudaryta LKP remiama Liaudies vyriausybė, faktiškai vykdžiusi proletariato diktatūros funkcijas. Kiek vėliau buvo paskelbta Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika; ji įstojo į Tarybų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis.

Reikia pažymėti, jog LKP parengtą Lietuvos darbo liaudies sąjungos platformą, skirtą rinkimams į aukščiausią valdžios organą — Liaudies seimą, pasirašė 98 inteligentijos atstovai.

Demokratinė inteligentija buvo ne tik darbininkų klasės ir LKP sąjungininkė kovoje su fašistiniu režimu, bet ir svarbi bazė kvalifikuotiems naujo socialistinės valstybės valdžios bei valdymo aparato kadrams komplektuoti.

Kaip žinoma, 1940 m. revoliucijos Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje buvo pirmosios sėkmingos taikios socialistinės revoliucijos II bendrosios kapitalizmo krizės etape. Taikus revoliucijos pobūdis pirmiausia pasireiškė tuo, kad buržuazinė vyriausybė atsistatydino ir perdavė valdžią teisėtai pagrindais sudarytajai Liaudies vyriausybei, kad senasis valstybės aparatas buvo laužomas pamažu ir laikinai tebeveikė dauguma jo įstaigų, kuriose darbą tęsė ankstesnieji tarnautojai. Tokiomis sąlygomis valstybės ir jos aparato vykdomų socialinio-politinio pobūdžio funkcijų pakeitimas iš esmės priklausė nuo svarbiausių centrinių ir vietinių organų senųjų vadovaujančių kadro pakeitimo naujais, kilusiais iš darbo žmonių.

Iš pradžių Liaudies vyriausybė buvo sudaryta beveik iš nepartinių inteligentų antifašistų. Ministrų kabineto pirmininku ir einančiu prezidento pareigas tapo J. Paleckis, ministrų kabineto pirmininko pavaduotoju, užsienio reikalų ministru ir laikinai einančiu švietimo ministro pareigas — V. Krėvė-Mickevičius, krašto apsaugos ministru — Lietuvos kariuomenės vadas generolas V. Vitkauskas, teisingumo ministru — teisininkas P. Pakarklis, žemės ūkio ministru ir laikinai einančiu vidaus reikalų ministro pareigas — agronomas M. Mickis, sveikatos ir socialinės apsaugos ministru — gydytojas L. Koganas, finansų ministro ir susisieki-

¹⁰ Urbšas A. Ateities pagrindas. — Tiesa, 1962, gruodžio 30.

¹¹ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 11, p. 191.

mo ministro pareigas neilgai ėjo liaudininkų krypties veikėjas E. Galvnauskas. Kiek vėliau švietimo ministru tapo mokytojas ir rašytojas A. Venclova, vidaus reikalų ministru — komunistas mokytojas ir visuomenės veikėjas M. Gedvilas, finansų ministru — ekonomistas J. Vaišnoras.

Centrinuose valdžios organuose dirbo rašytojai L. Gira, V. Žilionis, agronomai P. Vasinauskas, A. Žukauskas, P. Sklėrius, J. Laurinaitis, veterinarijos gydytojas J. Čygas, zootechnikas R. Žebenka, miškininkai A. Kvedaras, A. Matulionis, pedagogai J. Geniušas, P. Mikutaitis, J. Žiugžda, teisininkai A. Bulota, K. Domaševičius, J. Blieka, gydytojai V. Girdzijauskas, V. Micelmacheris, ekonomistai D. Budrys ir A. Drobnys, inžinieriai S. Vabalevičius ir Ch. Alperavičius. Daugelis nepartinių inteligentų antifaišistų ėjo apskričių viršininkų ir miestų burmistrų pareigas. Jie sudarė trečdalį Liaudies seimo, paskelbusio Lietuvą Tarybų Socialistine Respublika ir priėmusio nutarimą įstoti į Tarybų Sąjungos sudėtį, deputatų.

Išėjusi iš pogrindžio, LKP turėjo 2000, komjaunimas — 1000 narių, dauguma jų buvo darbininkai ir darbo valstiečiai. Geriausiai politiškai pasirengę partijos nariai buvo sutelkti LKP CK, miestų ir apskričių komitetuose, kurie vadovavo visam revoliucijos procesui, taip pat profsąjungose, komjaunime, masinės informacijos, vidaus reikalų bei saugumo organuose.

1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies seimui pasiskelbus Lietuvos TSR Aukščiausiaja Taryba, jos Prezidiumo pirmininku buvo išrinktas J. Paleckis. Liaudies Komisarų Taryba, kurios pirmininkas buvo M. Gedvilas, sudarė 8 komunistai ir 8 nepartiniai inteligentai specialistai.

Beveik visi Lietuvos TSR aukščiausiojo teismo nariai buvo nepartiniai teisininkai antifaišistai, pirmininkas — J. Blieka, LTSR prokuroru buvo paskirtas komunistas teisininkas V. Niunka.

Didelė grupė žymių agronomų, zootechnikų ir veterinarijos gydytojų dirbo žemės ūkio įstaigose, taip pat įėjo į žemės komisijas, kurios praktiškai įvykdė tarybinę žemės reformą. Respublikinės žemės komisijos pirmininkas buvo agronomas A. Žukauskas.

Remdamasi partine-proletarine inteligentija bei pasitelkdama inteligentus antifaišistus, demokratų, LKP veikiai sukūrė naują masinės informacijos ir propagandos organų aparatą — Lietuvos telegramų agentūros, spaudos, radijo komiteto, leidyklų, taip pat politinį aparatą armijoje. LKP CK organo dienraščio „Tiesa“ vyriausioju redaktoriumi buvo paskirtas G. Žimanas, komjaunimo CK organo „Komjaunimo tiesa“ — studentas E. Mieželaitis, vyriausybės oficiozo „Lietuvos aidas“ (vėliau „Tarybų Lietuva“) — žurnalistas J. Šimkus, telegramų agentūros Elta direktoriumi — rašytojas ir kritikas K. Korsakas, radijo komiteto pirmininku — muzikologas J. Banaitis.

Žymūs kultūros, literatūros, meno veikėjai ėmė vadovauti tarybinėms kūrybinėms organizacijoms (rašytojas P. Cvirka, dailininkas S. Žukas, kompozitorius J. Gruodis), kūrybiniams teatro kolektyvams (R. Juknevičius, J. Grybauskas, J. Miltinis), liaudies švietimo sistemai. Jie suteikė LKP didelę paramą, aiškindami Lietuvos socialistinio raidos kelio Tarybų

Sąjungos sudėtyje teisingumą. Daugelis nepartinių inteligentijos atstovų buvo priimti į LKP (J. Paleckis, P. Cvirka, J. Šimkus, M. Mickis ir kt.).

Dirbdami valdžios organuose, įtakingi inteligentai kėlė masių pasitikėjimą naują valdžia, padėjo greičiau formuoti bei stiprinti naują visuomenės politinę sistemą, ugdyti darbuotojus iš darbininkų ir valstiečių, taip pat įtraukti į aktyvų kuriamąjį darbą nemažai senojo aparato darbuotojų, kitų buržuazinės inteligentijos atstovų.

LKP V suvažiavime (1941 m. vasario mėn.) buvo pabrėžta, kad „kovoje dėl liaudies fronto partijos įgytieji ryšiai su pažangiaisiais darbininkais, valstiečiais, darbo inteligentais nepaprastai jai padėjo vėlesniu laiku, kai ji atsistojo išlaisvintosios Lietuvos darbo žmonių priešakyje“¹².

Demokratinės inteligentijos dalyvavimas socialistinės valstybės valdyme kėlė ir sudėtingų problemų: jų atstovams nelengva buvo atsisakyti senų pažiūrų, ypač vertinant kai kuriuos senuosius visuomeninius reiškinius bei naujus klasių kovos procesus, taip pat suvokti marksistinę-lenininę teoriją ir teisingai ją taikyti praktikoje.

Tačiau LKP pasitikėjimas plačiaisiais inteligentijos sluoksniais visiškai pasiteisino: jie įnešė svarų indėlį įgyvendinant socialistinius pertvarkymus 1940—1941 m. Karo metais būdami Vokietijos fašistinės kariuomenės okupuotoje teritorijoje, dauguma demokratinė inteligentų liko ištikimi Tarybų valdžiai. Po karo jie ne tik patys aktyviai kūrė socializmą, plėtojo mokslą, kultūrą, literatūrą ir meną, bet ir padėjo partijai auklėti jauną lietuvių tarybinę inteligentiją.

Rašytojai antifašistai P. Cvirka, A. Venclova, K. Korsakas, L. Gira, S. Nėris, V. Montvilą, J. Šimkus, T. Tilvytis, J. Baltušis ir daugelis kitų tapo lietuvių tarybinės literatūros pradininkais. Tai pasakytina ir apie dailininkus S. Žuką, I. Trečiokaite, L. Vaineikytę, P. Aleksandravičių, V. Jurkūną, J. Kuzminskį, V. Mackevičių, P. Vaivadą, J. Mikėną, režisierius ir aktorius B. Dauguvietį, J. Grybauską, R. Juknevičių, J. Miltinį, K. Kymantaite, M. Chadaravičių bei kitus,

1940—1941 m. paskirti į vadovaujančius postus aukštosiose mokyklose ir mokslo įstaigose profesoriai ir docentai A. Purėnas, J. Matulis, T. Ivanauskas, D. Budrys, V. Lašas, K. Baršauskas, V. Mykolaitis-Putinas, Z. Žemaitis, P. Šivickis, J. Krikščiūnas, J. Kupčinskis ir daugelis kitų tapo lietuvių tarybinio mokslo pradininkais ir žymiaisiais Tarybų Lietuvos mokslininkais.

LKP nemaža nuveikė telkdama demokratinę inteligentiją pertvarkyti visuomenę socialistiniais pagrindais, o vėliau — ir perauklėdama senąją inteligentiją. Reikėjo nemaža pastangų, kad inteligentai ideologiškai ir psichologiškai atsisakytų daugelio senų pažiūrų, tarp jų buržuazinės „vieningosios srovės“ teorijos nuostatų, ir užimtų tvirtas materialistinės pasaulėžiūros bei proletarinio internacionalizmo pozicijas.

Istorinis Lietuvos patyrimas rodo, jog Komunistų partija, teisingai įvertindama revoliucines inteligentijos galimybes, laikydama tinkamos politikos įvairių jos grupių atžvilgiu, atsižvelgdama į socialinę ir nacio-

¹² Sniečkus A. Su Lenino vėliava: Straipsniai, kalbos, pranešimai.—V., 1977, t. 1, p. 73.

nalinę šalies specifiką bei savos tautos lūkesčius, susiedama socialinius-klasinius, internacionalinius bei nacionalinius revoliucinės kovos aspektus, sugeba daryti teigiamą įtaką inteligentijai, įtraukti geriausias jėgas į aktyvią veiklą, kad jos dalyvautų siekiant socialinės ir nacionalinės pažangos, padėtų įtvirtinti socialistinės revoliucijos laimėjimus ir kurti naują socialistinę visuomenę.

УЧАСТИЕ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В ЛИТВЕ В 1940 Г.

С. Атамукас, Б. Вайткавичюс

Резюме

В статье показано, как, уяснив марксистско-ленинские положения о потенциальных возможностях интеллигенции активно участвовать в борьбе трудящихся за социальное и национальное освобождение, за прогрессивное развитие страны, поняв конкретно исторические условия Литвы, где для победы антифашистских революционных сил союз со средними слоями имел особо важное значение, преодолев некоторые собственные сектантские взгляды, в том числе по отношению к интеллигенции, КП Литвы сумела вовлечь в борьбу за социалистический путь развития страны значительные силы интеллигенции. Накопленный ею опыт имеет важное научное и практическое значение.

После поражения Советской власти осенью 1919 г. и создания Литовского буржуазного государства большинство интеллигенции, в том числе трудовые демократические слои, большие надежды возлагали на национальную государственность, которая обеспечит независимость страны, демократическое, экономическое и культурное ее развитие, социальную справедливость. Широко воспринимался буржуазный лозунг «В единстве нации — ее сила». Военно-фашистский переворот 1926 г., ликвидация буржуазно-парламентского строя и установление фашистского режима, огромные экономические трудности в годы мирового экономического кризиса в начале 30-х гг., ухудшение жизни трудового народа, трудности в развитии национальной культуры, все усиливающаяся угроза потери национальной независимости, рост экономической и политической борьбы рабочих и крестьян под руководством подпольной КП Литвы — привело во второй половине 30-х гг. к глубоким сдвигам в социально-политических взглядах широких слоев трудовой демократической интеллигенции, ко все большему сближению влиятельных ее сил с Компартией.

Под знаменем антифашистского народного фронта, возглавляемого КП Литвы, значительные группы авторитетных писателей, художников, ученых выступали против фашистской власти, за демократическое развитие страны, улучшение условий жизни народных масс,

за союз с СССР в борьбе за сохранение государственности Литвы. Это ослабило позиции реакции и укрепило позиции трудящихся.

В ходе развития социалистической революции мирным путем летом 1940 г. широкие слои демократической интеллигенции оказали поддержку Народной и Советской власти. Было создано Народное правительство, в которое вошли авторитетные в народе антифашистские деятели. Широкое представительство влиятельной интеллигенции в органах Народной и Советской власти, их участие в разъяснении правильности избранного социалистического пути развития Литвы в составе Союза ССР укрепило доверие масс к новому социалистическому строю.

Участие лучших сил интеллигенции в созидательном труде сопровождалось сложной работой партии по их воспитанию в духе научного марксистско-ленинского мировоззрения, социалистического интернационализма и дружбы народов СССР. Основные силы литовской интеллигенции и в годы немецко-фашистской оккупации, и в послевоенные годы, — в период коренных социально-экономических преобразований остались верны народу.